

ТВОРЧИСТЬ МОДЕЛЬНИКІВ КИЄВО-МЕЖИГІРСЬКОЇ ФАЯНСОВОЇ ФАБРИКИ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Творчість модельників провідної в етнічній Україні Києво-Межигірської фаянсової фабрики (далі — КМФФ), що діяла протягом 1798–1876 рр. (продукція випускалась від 1800-х рр.), довгий час лишалася за межами досліджень мистецтвознавців. Проте, саме ця ділянка роботи колективу майстрів підприємства впливала на кінцеву якість форм виробів та можливість їх узгодження з декором. Донедавна імена більшості фахівців, що займалися модельно-формуальною справою на КМФФ, були не відомі, як і специфіка розподілу замовлень між ними. Однак, автору цих рядків вдалося виявити кілька значущих першоджерел, у яких занотовані виробники тих чи інших предметів з асортименту виробництва 1840-х рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими в контексті розгляду обраної теми є досі неопубліковані дані документів КММФ, що зберігалися у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, де відображена інформація стосовно прізвищ виробників конкретних типів форм продукції. Зокрема, п'ять реєстрів 1841, 1842, 1846, 1847, 1848 рр. (всі закінчуються початком наступного року — часом звітності) [1–5]. Ці дані дещо змінюють стале уявлення спільноти про підходи до формотворчості на згаданому виробництві, про що докладніше йтиметься далі.

Ціль статті — виявити авторів-виконавців окремих типів форм Києво-Межигірської фаянсової фабрики, уточнити вже існуючу інформацію щодо розподілу виробництва форм підприємства протягом кінця XVIII–XIX ст.

Викладення основного матеріалу дослідження. Моделі на кожному підприємстві тонкої кераміки — це токарні заготовки виробів, які відтворюються у спосіб формування і доведення виробу до стадії готовності шляхом моделювання. По-суті, це виготовлення і скульптурна обробка творів, що включає кілька операцій. А саме — виточування симетричних форм, формування (зняття «зліпків» окремих деталей і їх відтворення) та моделювання рельєфних елементів поверхні чи пластичних частин. Їх можуть виконувати окремі фахівці зі взірцевих (модельна) або тиражних (цех) виробів. Від якості згаданих операцій залежить кінцева якість виробу, кожен майстер при цьому вносить у виготовлення моделі авторські риси, притаманні його «руці», завершує розпочатий художником-проектантом образ. Але часто модельєри (модельєри) великих промислових виробництв лишалися «за кадром», поза увагою дослідників, адже інформація про них найчастіше доволі скупа, а твори важко співвіднести з конкретними фахівцями виробництва.

Проте, нещодавно знайдені у ЦДАІАК шість реєстрів 1841, 1842, 1846, 1847, 1848, 1849 рр. [1–6], розкривають питання формотворення промислових форм на КМФФ. Виявляється, у токарів-формуваньників-модельників спеціалізація існувала лише частково. Найскладніші форми зазвичай доручали більш досвідченим і кваліфікованим майстрам (головним, керуючим відділами або їх помічникам). Прикладом є ідентифікований нами підпис головного майстра Х. Вімер(т)а, котрий очолював виробництво протягом 1802–1804 рр., на вазі-урні з фондів Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Але за великої кількості термінових замовлень порядок видачі рознарядок зміню-

вався. Загальну кількість замовлених предметів розподіляли по всім «вільним рукам» за суто комерційними критеріями.

Відповідно говорити про авторство певних осіб у цих сегментах виробів означеного відрізка часу можна лише досить приблизно. Стосовно авторства зразкових форм варто зауважити, що, радше за все, воно належало відповідальним за названу ділянку праці підприємства майстрам та їхнім заступникам — підмайстрам. Здебільшого двом-трьом особам, яких обирали на посади за штатним розкладом і затверджували спочатку Київський магістрат, а згодом — Кабінет його імператорської величності у Петербурзі, до відомства якого фабрика належала від 1822 р. Повний перелік керуючих фахівців з цього напрямку на підприємстві наведено в окремій статті, що досліджує розвиток лінії формотворення на КМФФ.

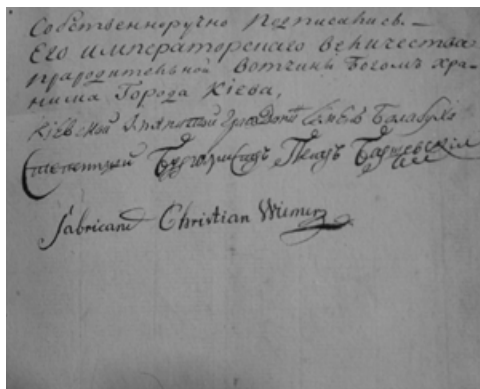
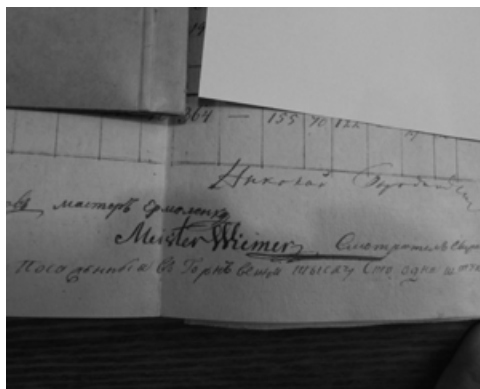
Не заглиблюючись у відповіді на питання на кшталт «Хто конкретно виготовляв тарілки?», котрі міг виконувати будь-хто зі штатних або позаштатних формувальників-точильщиків, — варто зупинитися на складніших формах, виконавці яких стали відомі завдяки згаданим вище реєстрам. Приміром, на 1841 р. помічник майстра Пилип Калитенко виробляв молочники із сатиrom, кавники з прикрасами, цукорниці, маснички фігурні у вигляді раків, чайники з прикрасами.

Роги достатку, вазони до них, наприклад, чорнильниці чотирикутні, виготовляв Прохор Суско; горщики для судна великі та горщики нічні круглі № 1 — Василь Старенький; чаші для ватеркловетів — Максим Кацімон; форми для бланманже — Ісак Мережка; вази супові — Роман Шматко, Самійло Заїченко, Пилип Ільченко; блюда для риби — Пилип Ільченко, чаші для фруктів на п'єдесталі — Василь Ільченко; чаші з виноградним бортом — Давид Козленко і Леонтій Пономаренко, блюда з жолобками — Федір Старенький, накладки для паперу — Зіновій Волошин, горщечки маленькі для вершків — Карпо Саченко, мильниці з прикрасами — Пилип Клебан; листочки під варення та маснички фігурні — Яким Калитенко [1].

1842 р. тільки за один червень місяць виготовили 18032 од. сирих виробів, за які майстрам-формотворцям заплатили 250 крб. 66 коп. сріблом. Кількість штатних майстрів у цей час з 82 збільшилася до 84. Помічник майстра Пилип Калитенко продовжував виготовляти вище перелічені форми. Крім того, у його доробку з'явилися восьмикутні чайники з прикрасами, молочники, полоскальні чашки, умивальники та блюда до них.

Серед висококваліфікованих майстрів слід відзначити Михайла Коломійця, який виробляв восьмикутні полоскальні чашки, чайні чашки гладкі, чашки для крему без накривок, квітники смугасті, вазончики малі, чаші для фруктів на п'єдесталі, горщики нічні круглі, чашки чайні з прикрасами, слоїки аптечні № 1; цукорниці, чайники й молочники — всі восьмикутні. Приблизно цей же асортимент опанували Марко Хилько, Борис Шевченко та ще з десяток майстрів. Серед рідкісних виробів — вази з виноградним листям та кошики круглі прорізні, котрі формував Давид Козленко; салатники з перегородкою — Остап Поплавський, підставки під ножі — Петро Моленко та Михайло Козаченко; ослони — Федір Ткаченко [2].

Подібні матеріали 1846 р. свідчать, що помічник майстра у цей час форм вже не розробляв, вочевидь його посаду скоротили. Кухлі фігурні тоді виготовляв Улян Правдивий та Павло Заїченко, вазончики туалетні — Марко Хилько, тарілки з прорізним бортом та накладки для паперів у вигляді звіра — Семен Шматко, судки (тиглі) для «кушання» — Іван Буланий, свічники — Михайло Коломієць, тарілки для десерту — Пилип Костан, напівтарілки № 2 — Павло Бабенко й Тимофій Буланий, напівтарілки гладкі № 2 — Гаврило Шупик, тарілки фігурні — Кирило Шелест, Трохим Козленко, Гордій Старенький, Никифор Шумейко, Іван Суско; тарілки з прорізним бортом — Спіридон Ращенко, чаші для крему — Сила Волошин, миски з накривками — Яким Кацімон; кошики прорізні та листки для сухарів з прикрасами — Онисим Калитенко [3].

На 1847 р. з понад вісімдесяти майстрів на місці перебувало 76, решта, вірогідніше за все, хворіли. Кожен майстер мав персональний номер, і коли когось не було на місці, нумерація все одно не змінювалась, а «стрибала». Розмір оплати праці коливався від двох до семи карбованців сріблом. У цей час, приміром, Григорій Ращенко виготовляв горщики овальні біде № 1, вази овальні № 3; Іван Буланій — прибори для сніданку гладкі; Прохор Суско — умивальники з ліпною прикрасою, Федос Кацимон — чаші англійські № 2 та яйця (130 шт. по $\frac{3}{4}$ коп. сріблом за лютий-місяць); Борис Шевченко — тарілки з прорізними бортом; Пилип Мовчун та Петро Кацимон — листки з ручками; останній — ще чаші для крему; Сила Волошин — ложки розливні.

Один майстер за місяць міг виготовити до 625 тарілок (як Никифор Шумейко) або 125 чаш апетитних гладких по 2 коп. сріблом (Онисим Калитенко). Коли виконувалася певна кількість різнопланових замовлень, збільшувалася і кількість операцій, знижувався коефіцієнт корисної дії і, відповідно, зарплатня. Більше отримували майстри, які сиділи на однотипних нескладних замовленнях на кшталт соусників по 3–4 коп., або великих формах.

Приміром, Григорій Ращенко за 28 ваз овальних № 3 по 14 коп. і 36 горщиків овальних біде по 13 коп. одержав за місяць найбільші серед точильників гроші — 7 крб. 30 коп. сріблом. Проте, «ситі» місяці чергувалися з «пісними», — наприклад, коли він мусив виконувати 35 перечниць та оцтівниць по 1,5 коп. за шт. Загальна чисельність виготовлених цією майстернею за місяць творів протягом року коливалась від 12373 до 22531 пр. Відповідно, сукупно витрати фабрики на зарплатню цих майстрів становили 181 крб. 94,5 коп. — 331 крб. 99 $\frac{1}{4}$ коп. сріблом. Замовлення розподіляв майстер відділення серед підлеглих, враховуючи власні мотивації (родичі, ставлення, можливості, наявність родини, здібності тощо). Наприклад, Пилип Пономаренко у червні виготовив 50 сигарниць по 1,5 коп., і 100 черевичків для сигар по 1,5 коп. За таку складну роботу він отримав лише 2 крб. 75 коп. сріблом [4].

При модельні у цей час знаходилися зразкові англійські фаянсові речі, закуплені 1842 р. в Англійському магазині Санкт-Петербургу К.й.і.в. та пізніше за кордоном і згодом передані до Києва: чаша супова кругла одна, овальна одна, дві маснички, три судка, дві сільнички (перебували там щонайменше від 1837 р.). Тоді ж фіксується у модельній дві форми мідні для відтискання на фаянсових виробках літер: «г. Київ, год, 12 місяцев 92 номера» (рос.), відповідно до номерів формувальних верстатів [7, арк. 30 зв].

1848 року кількість фактично працюючих майстрів сягала 86. Особливий попит у цей час мали черевички для сигар, котрі виготовляли до десятка майстрів. Тоді ж Сава Клебан фабрикував маснички тиснені, Артемій Винник — плетені, Прохор Суско — прикрашені раками, Григорій Шматко — овальні; Федір Старенький — чаші для сиру № 2; Мар-

Підписи «Майстер Вімер», «фабрикант Крістіан Вімер», знайдені серед документів КМФФ в архіві ЦДІАК в м. Києві та напис з характерним написанням літери «в» («дабл ю»), виявлений на основі вази-урни цеглясто-рудого кольору з фондів НМУНДМ, котрий можна ідентифікувати з названим виробником (в українській інтерпретації — Християн Вімер(т)).

Атрибуція О. В. Школьної.

ко Хилько — сигарниці восьмикутні та кошики прорізні, квітники висячі, кавники і цукорниці з прикрасами; Михайло Коломієць — мороженики (морожниці); Йосип Кацимон — мильниці та коробочки із прикрасами; Микита Вішняк — тарілки фігурні напівфарфорової маси, тарілки гладкі напівфарфорової маси. Рідкісною продукцією того року були вироби з так званої подвійної маси — здебільшого, кухлі, які виготовляв Яким Кацимон, і молочники із прикрасами у виконанні Семена Шматка.

Того ж року для більшого зацікавлення покупців із Санкт-Петербургу терміново передали закуплені за кордоном В. Галямнім глиняні, фаянсові та фарфорові речі: спочатку 110 найменувань (132 предмети), серед яких білі кроншали, одруковані тарілки, у тому числі англійські, чашки й миски, полоסקальниці під агат; напівфарфорові предмети чайних і кавових сервізів, а також сирниця синя, цукорниця з прибором овальним, компотник тощо. Ці речі потрапили на ІКМФФ у січні 1849 р. У квітні другою чергою були передані зразкові речі (сім предметів), закуплені в англійському магазині Нікольса і Блінке: дві вази, три кухлі, масничка та горщечок для квітів. Третя партія прийшла у серпні. Однак заходи щодо відтворення чужорідних форм на українському ґрунті не увінчалися успіхом і до початку 1950-х рр. фабрика стабільно знижувала оберти випуску [7].

Останній реєстр від 1849 р. свідчить, що Василь Шевченко виробляв чайні дитячі прибори, Андрій Моцовитий і Григорій Ращенко — вази супові круглі № 1, Левко Сіваш — чаші для ватерклозету № 2, блюда овальні та гладкі, Федір Старенький — соусники овальні та фігурні, Іван Буланій — прибори для сніданку, Марко Хилько — кошики прорізні на п'єдесталі, Леонтій Пономаренко — чашки чайні з прикрасою, Трохим Козленко — тарілки фігурні та гладкі з напівфарфорової маси, Захарій Моцовитий — чаші з виноградним бортом, Кирило Шелест — тарілки фігурні напівфарфорові, Дем'ян Філіпов — форми для бланманже, Микита Винник — блюда круглі та фігурні напівфарфорової маси [6].

Причин було кілька: товарна — ринок перенаситився іншими пропозиціями: від 1850 р. ввозився англійський простий, без механічного і ручного оздоблення фарбами і золотом фаянс, що був значно дешевшим за місцевий, КМФФ мусила перейти на більш затратний і коштовний асортимент — статуетки, вази, курильниці, напівфарфорові вироби тощо; політична — кримська війна 1853–1856 рр. спустошила казну; економічна — брак оборотних капіталів фабрики; кризова — населення збідніло й не було платоспроможним; екологічна — розмиття берегів Дніпра і руйнування циклу фабрикації, пов'язаної із греблею; сировинна — місцеві запаси глини для фаянсової маси було вичерпано, дерево для випалювання в горнах значно подорожчало; збутово-транспортна — відсутність залізничних шляхів вивезення і моди на вироби фабрики (сервізи, речі сакрального сегменту більше не замовлялися), різко зменшився попит, тощо.

Відомо, що 1856 р. підприємство закуповувало зразки англійських фаянсових виробів у Санкт-Петербурзької фірми Нікольса та Плінке — оплата рахунків сягала тисячі срібних карбованців [9, арк. 4]. Підприємство приречене було на неплатоспроможність і банкрутство. Поступово розвиток формотворення КММФ, що перестала називатися Імператорською і була передана в оренду від 1858 р. київським купцям М. та В. Барським, зазнавала невдач. Фабрика так і не відродилася аж до остаточного припинення діяльності 1876 р.

Висновки. Отже, висвітлилася творча діяльність модельників Києво-Межигірської фаянсової фабрики у середині XIX століття, окремі факти з якої стали відомими із документів підприємства, що збереглися в архіві ЦДІАК. Останні засвідчують, що на цьому підприємстві у перший і другий періоди його роботи (доба Київського магістрату та підпорядкування Кабінету його імператорської величності у Санкт-Петербурзі) не існувало жорсткої спеціалізації. Замовлення виконували близько 80–90 осіб майстрів відповідно до їхніх здібностей, завантаження роботою, вимог керівництва, побажань майстра, який очолював відділення. Тільки особливо складні речі виготовляли висококваліфіковані досвідчені формувальники-точильники. При цьому помічник майстра з виготовлення сирих речей після 1842 р. більше цеховими завданнями відтворення виробів не займався. Вочевидь, виробництво відділило працю зі зразковими речами в модельній, де стояло три токарних верстати (для майстра та двох його заступників — «помічників»), як окремий цикл фабрикації (частину художньої лабораторії), що підтверджується й іншими архівними джерелами.

Література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК), ф. 581, оп. 1, спр. 1305.
2. Там само, спр. 1405.
3. Там само, спр. 1830.
4. Там само, спр. 1950.
5. Там само, спр. 2039.
6. Там само, спр. 2105.
7. Там само, спр. 2059.
8. Там само, спр. 1980.
9. Там само, спр. 2540.
10. Школьна О. Києво-Межигірська фаянсова фабрика / О. Школьна // Пам'ятки України. — 2014. — № 9 (вересень). — С. 48–59.

Творчість модельників Києво-Межигірської фаянсової фабрики в середині XIX сторіччя

Стаття присвячена діяльності творчого цеху модельників на Києво-Межигірській фаянсовій фабриці у XIX столітті. Розглянуто п'ять реєстрів з розподілом виконання замовлень рядових ремісників і помічників майстра відділення протягом 1840-х рр. Виявлено специфіку виготовлення простих і більш складних форм посуду, аксесуарів, творів сакрального сегменту, названі імена конкретних фахівців та вироби, які ними продукувались на 1841, 1842, 1846, 1847, 1848, 1849 рр.

Ключові слова: модельники, форми, Києво-Межигірська фаянсова фабрика, XIX століття.

Творчество модельщиков Киево-Межигорской фаянсовой фабрики в середине XIX столетия

Статья посвящена деятельности творческого цеха модельщиков на Киево-Межигорской фаянсовой фабрике в XIX столетии. Рассмотрено пять реестров с распределением выполнения заказов среди рядовых ремесленников и помощ-

ников мастера отделения на протяжении 1840-х гг. Выявлена специфика изготовления простых и более сложных форм посуды, аксессуаров, произведений сакрального сегмента, названы имена конкретных специалистов и изделия, которые ими продуцировались на 1841, 1842, 1846, 1847, 1848, 1849 гг.

Ключевые слова: модельщики, формы, Киево-Межигорская фаянсовая фабрика, XIX столетие.

Creation of modellers of Kievo-Mezhyhirska faience factory in the middle of XIX century.

The article is devoted to the activities of the creative department at Kyiv-modellers Mezhyhirska faience factory in the nineteenth century. Considered five registers with the distribution of orders among ordinary artisans and craftsmen department assistants during the 1840s. The specificity of the manufacture of simple and more complex forms of utensils, accessories, works of sacral segment names of specific expertise and products that they were produced in the 1841, 1842, 1846, 1847, 1848, 1849.

Keywords: modellers, forms, Kievo-Mezhihorskaja faience factory, XIX century.